

Držkrajovici (páni ze Švihova) a raně středověká nobilita v Pouhřaví

Michal Tejček

Abstract: The article deals with the Držkrajovici (lords of Švihov) dynasty, who were the first documented owners of the Švihov castle at the end of the 12th century, and it puts this dynasty into the early medieval nobility in the south-west Bohemia. It associates this lineage with the establishment of the oldest church in Švihov, the St. Jiljí's.

Key words: Držkrajovici dynasty, Švihov, Pouhřaví, medieval nobility, medieval settlement, southwest Bohemia, St. Jiljí's church in Švihov

Raně středověká nobilita v Pouhřaví¹⁾ je stejně jako v ostatních částech českého knížectví charakteristická mj. určitou sociální diferenciací, a to už na konci 12. a v 1. polovině 13. století, což je období časově rámcující náš příspěvek.²⁾ Jde tu především o základní rozdíl mezi nejvyšší vrstvou české aristokracie, která už od nejstarších dob českého státu dostala označení „předáci“ (*primates, proceres*), na jedné straně a mezi ostatní českou nobilitou na straně druhé. Čeští urození obecně bývají v dobových pramenech označováni pojmy *nobilis* (urozený) či *miles* (bojovník),³⁾ které je navenek vydělovaly od ostatních vrstev soudobé české společnosti. To, co příslušníka oně předácké raně středověké „vyšší šlechty“⁴⁾ nomenklaturně odlišovalo uvnitř vlastní sociální vrstvy od zbytku urozených kolegů, byl nárok na titul „předák“ či „velmož“, latinsky *comes* nebo *suppanus*.⁵⁾

1) Takto souhrnně označují větší část okresů Plzeň-jih a Klatovy, jejíž osou je tok řeky Úhlavy. Bude ovšem nutné ve výkladu hranice tohoto úzce vymezeného geografického prostoru překračovat.

2) O této diferenciaci obecně viz Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 1997, s. 200. Završení procesu stabilizace družiny v 70. letech 12. století, kdy se z *militēs primi ordinis* pomalu stává vyšší šlechta, uvádí Vratislav VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců. K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století*, Folia Historica Bohemica 12, 1988, s. 72.

3) Mnohdy jako synonyma uvádí tyto pojmy Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty. Urozenost, rytířství, reprezentace (Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační“ trend)*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 163 (elita jako *militēs*), srov. i J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 199.

4) Jsem si vědom problematického užívání pojmu „šlechta“ popřípadě „aristokracie“ pro období 12. a 1. pol. 13. století, které se hodí spíše pro vrcholně středověkou stavovskou elitu od 2. poloviny 13. století výše. Jelikož však mezi raně středověkými velmožskými rody a vrcholně středověkými šlechtickými rody je často přímá vývojová i genealogická vazba, dovolil jsem si tento pojem jako stylistickou variantu použít alespoň s přídomkem „raně středověká“ (srov. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 141). K problematice srov. V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 65–95; Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 151–155, který používá pojem raná šlechta už pro přední urozené z přelomu 11. a 12. století (např. s. 163). Podle práce Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, s. 27 by se dalo mluvit o šlechtě již v případě některých velkomoravských bojovníků, jak dokazuje autorova interpretace bojovníckých (zejména dětských) hrobů, svědčících o elitním (dědičném) postavení takto pohřbených jedinců.

5) Máme tu na mysli pojmy *comes* a *suppanus*, které nejsou synonymní s pojmem *castellanus*, tedy hradecký správce, kastelán, nýbrž označují velmože, který v této funkci prokazatelně nestál. K označování nobility v dobových pramenech srov. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 197; Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, Praha 2002, s. 352–353, 365–367; David KALHOUS, *Čeští velmoži 10. věku*, Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské univerzity 52, řada C, 2005, s. 9–10, 13; Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 216–220; Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmos o světě předáků a urozených*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 18. K pojmu *suppanus* a *comes* srov. V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 156, 161; Libor JAN, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové*

Velmožové byli poměrně úzkou vrstvou, disponující postavením, které je opravňovalo nárokovat si přední místa v družině panovníka či zastávat některý ze zvolna se rodících dvorských úřadů, popřípadě stát v čele hradské (provinciální) správy.⁶¹ Ostatní urození bojovníci k takovému postavení přímo předurčení nebyli, ti níže postavení naopak často stáli ve službách velmožů.⁷¹ Předáci měli dále více možností shromáždit větší pozemkový majetek, ať už koupěmi, směňami či výsluhami od panovníka.⁸¹

Dalším ze znaků, který charakterizoval nobilitu obecně, ale byl typický především pro její velmožskou vrstvu, byla potřeba reprezentace.⁹¹ Dělo se tak zejména uskutečňováním výstavných a nákladných staveb. Budování kamenných šlechtických hradů, charakteristické pro vyšší šlechtu, bylo před polovinou 13. století v Čechách ještě velmi vzácné¹⁰¹ a rozdíly mezi dobovými sídly velmožů a urozených bojovníků (šlechtickými dvorci) nelze pro nedostatek relevantních pramenů sledovat. Proto hlavní reprezentativní stavbou, často spojenou se šlechtickým dvorcem, která měla krom svých praktických funkcí i potenciál představovat vysoké postavení a prestiž svého stavebníka, byl v té době především kamenný kostel. Dovolit si jej mohli jen ti nejbohatší.¹¹¹ Od 40. let 12. století a častěji od

vlastnictví, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 50; L. JAN, *Václav II.*, s. 176–184.

61) K původu a charakteristice vyšší raně středověké nobility, včetně jejího nároku na vyšší úřady srov. zejm. Zdeněk BOHÁČ, *K problematice studia pozemkové držby v předhusitských Čechách*, Historická geografie 18, 1979, s. 10; V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 65–95; Josef ŽEMLIČKA, *K počátkům a rozrodu Hrabšiců*, Folia Historica Bohemica 13, 1990, s. 25; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 140–146, 195–201, 283–290, 358–364; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 351–378, 405–416, 503–506, 563–567; Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabšic. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 11–13, 17nn; D. KALHOUS, *Čeští velmoži 10. věku*, s. 5–13; M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 11–29; L. JAN, *K počátkům české šlechty*, s. 45–52; Tomáš VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 9, Praha 2007, s. 53–62; V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 141–188; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 20–160.

71) K základu budoucí nižší šlechty, tzv. *milites secundi ordinis*, viz Z. BOHÁČ, *K problematice studia pozemkové držby*, s. 13; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 200–201, 364; V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 161–162. Na listině Soběslava II. z roku 1177 počítá Vaníček drobné místní bojovníky a úředníky k urozeným (Tamtéž, s. 165). Příkladem urozených bojovníků ve službách vyšší nobility jsou družiníci (klientela) Hrabšiců a Hroznatoviců, viz J. ŽEMLIČKA, *K počátkům a rozrodu Hrabšiců*, s. 24; Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabšici Všebor a Kojata a počátky vrcholně středověkého Mostu*, Český časopis historický 90, č. 3, 1992, s. 324; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 352–353, 357, 360–361; T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici*, s. 52–53, 230nn; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 73, 109–114. Podobně u Vítkovců: V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 175.

81) K tématu majetku raně středověké nobility srov. Z. BOHÁČ, *K problematice studia pozemkové držby*, s. 5–22; V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 70; Tomáš VELÍMSKÝ, *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby*, Mediaevalia historica Bohemica 4, 1995, s. 81–123; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 197–200, 283–286, 289–290; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 405–416; M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 23; T. VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj*, s. 60–62; L. JAN, *K počátkům české šlechty*, s. 45–47; T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici*, s. 15–16, 22, 89nn; Tomáš VELÍMSKÝ, *K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11.–12. století*, Studia mediaevalia Bohemica 1, č. 2, 2009, s. 177–185; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 51–83. Spor mj. o charakter pozemkové držby šlechty srov. L. JAN, *Václav II.*; Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, Český časopis historický 105, č. 1, 2007, s. 122–163; Libor JAN, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, Český časopis historický 105, č. 4, 2007, s. 873–902; Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, Český časopis historický 106, č. 1, 2008, s. 109–136.

91) Srov. V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 79.

101) Srov. Tomáš DURDÍK, *Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století*, Archaeologia historica 3, 1978, s. 41–51; Tomáš DURDÍK, *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*, Castellologica Bohemica 7, 2000, s. 35–41; V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 166–167; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 115–144.

111) K tématu raně středověké nobility jako stavebníků a vlastníků venkovských kostelů srov. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 288–289; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 368–369; T. VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj*,

3. čtvrtiny tohoto století se za jmény některých příslušníků nobility začaly objevovat první predikáty, zatím ještě nikoli rodové, ale takové, které vyznačovaly významnější sídla svých nositelů.^{12]} Použití majetkového predikátu v případě velmože bylo pouze jednou z alternativ – a zdá se, že nepříliš využívanou. Jak je patrné už z Kosmy,^{13]} autoři kronik a sestavovatelé listin velmože ve svých textech zhusta nazývali pouze křesťanskými jmény, k nimž přidávali maximálně název funkce, kterou zastávali, popřípadě obecný titul *comes*, *suppanus* apod. A tato zvyklost přetrvávala i poté, co se objevil predikát. Naopak méně známí a významní urození se mohli v písemnostech odlišit obecně či od případných jmenovců prakticky jen vyznačením svého sídla.^{14]}

Hranice mezi různými skupinami rané české aristokracie však možná nebyla tak ostrá a neprůchodná, jak by se na první pohled mohlo zdát.^{15]} Prameny zejména 1. poloviny 13. století nám dovolují sledovat jisté urozené muže, kteří disponovali některými výše uvedenými znaky velmože, nebyli však zároveň účastni na dvoře panovníka, ani se nepodíleli na hradské správě některé z provincií a celkově stojí v hierarchii rané české šlechty na mnohem nižším stupni než přední velmožové.^{16]} Příkladem jednoho takového rodu se budeme zabývat na následujících řádcích.

Pokud si promítneme výše uvedené obecné teze na konkrétní situaci v západně českém Pouhřaví a v jižní části plzeňské kastelánie, lze stratifikaci zdejší nobility naznačit asi takto. Dominantní úlohu zde nepochybně hrál rod, kterému říkáme Drslavici erbu tří šikmých pruhů, jejichž předek Drslav zastával funkci plzeňského hradského správce v 60. letech 12. století. Jejich známá sídla byla roztroušena po celé plzeňské kastelánii, těmi hlavními však byly Litice a Žinkovy (později Potštejn).^{17]} Zatímco u tohoto rodu předpokládáme z hlediska Plzeňska domácí původ, měl další významný velmožský rod, který se

s. 56–60; T. VELÍMSKÝ, *Hrabišci*, s. 22, 44–49, 56–60; T. VELÍMSKÝ, *K problematice pozemkové držby českých velmožů*, s. 178–179; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 47–83, 89–99, 103–114. Z hlediska uměnovědného souhrnně Václav MENCL, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, *Umění* 13, 1965, s. 29–58; Robert GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách a jejich zakladatelé*, Diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK, Praha 2008. O církevní správě obecně viz František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, *Český časopis historický* 22, 1916, s. 17–53, 257–287, 385–420; 23, 1917, s. 38–73.

12] Z. BOHÁČ, *K problematice studia pozemkové držby*, s. 13; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 87.

13] M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 28.

14] Obecně o šlechtických jménech a predikátech V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 172; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 286, 289, 360; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 369–370; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 65–67, 85–87. K problematice predikátů a jejich významu pro velmože i s příkladem hierarchie nobility ve svědečné řadě listiny Soběslava II. z roku 1177 viz V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 165. Obecně o možnosti zkoumání svědečných řad listin v souvislosti s dějiny české nobility viz Markéta ŠPŮROVÁ, *Svědčkově v listinách Václava I. a jeho bratra markraběte Přemysla (třicátá léta 13. století)*, *Mediaevalia historica Bohemica* 9, 2003, s. 57–61; srov. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 358. Specifickou kulturu zápisu svědků na listinách popisuje V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 174. O neustálenosti označování urozců ještě v době vlády Václava I. srov. Markéta ŠPŮROVÁ, *Identifikace svědků v listinách královské rodiny v době Václava I. a jejich vztah k panovníckému dvoru*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, Praha 2006, s. 9–10.

15] V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 70.

16] Otázku po rozdílu mezi urozeným předákem a hradským správcem či dvořanem si klade M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 22. Počátek jevu, kdy se „lepší“ část nobility zřetelně povznáší nad ostatní nobilitu a vyžaduje uznání své vyšší urozenosti, datoval Vaníček do 80. let 12. století, viz V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 74. O velmožích typu *comites* hovoří V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 164. Tamtéž rovněž pojem „střední šlechta“ ve významu regionálně významných panských rodů (s. 165).

17] Michal TEJČEK, *Svatobor z Přeštic (1226–1238) a Drslavici. Příspěvek k dějinám osídlení Plzeňska*, *Historická dílna* VII, Plzeň 2013, s. 24nn.

v tomto regionu prosadil, původ spíše v severních Čechách. Řeč je o tzv. Hroznatovicích,^{18]} jejichž nejnámější představitel Hroznata Tepelský kolonizoval severozápadní pohraniční oblast plzeňské provincie, měl však statky i na jižním Plzeňsku (Chotěšov) a pravděpodobně jeho otec Sezema byl v 70. letech 12. století plzeňským kastelánem.^{19]} Jako třetí zástupce zdejší velmožské vrstvy je nutné připomenout tzv. Drslavice erbu polotrojříčí, kteří jsou majetkově spjati přímo s Pouhlovím. I když je možné jejich přítomnost v regionu vystopovat až do první poloviny 12. století, výrazněji se etablovali teprve na počátku století následujícího, což se odrazilo i v tom, že dva členové rodu byli v 1. polovině 13. století postaveni do čela plzeňské provinciální správy.^{20]} Ve stejné době jako Drslavici s erbem šikmých pruhů se prosadil i rod, pro nějž se vžil označení páni ze Svojšína, kteří však již patří té části plzeňské provincie, která se rozprostírá kolem řeky Mže.^{21]}

Na opačném konci společenského žebříčku stála i na jižním Plzeňsku drobná nobilita. Zdejší region je ovšem výjimečný a charakteristický právě tím, že je zde sídel těchto urozených bojovníků velmi mnoho. Kořeny tohoto fenoménu nazývaného obvykle feudální rozdrobenost^{22]} musíme hledat již nejpozději v 1. polovině 13. století. Z té doby pochází například listina královny Kunhuty z roku 1245, která vypočítává hned deset sousedů bohatého přeštického újezdu z řad drobné rané šlechty, koncentrovaných na relativně malé ploše této části Pouhloví.^{23]}

Konečně jako představitele oné „střední šlechty“, které lze zařadit mezi méně významné velmože, můžeme z těch, kteří sídlili na březích řeky Úhlavy, jmenovat rod pánů z Přeštic a rod pánů ze Švihova. Svatoborem z Přeštic, jediným známým nositelem tohoto predikátu, se autor těchto řádků zabýval podrobně na jiném místě,^{24]} Držkrajovicům (pánům ze Švihova) bude věnován zbytek tohoto článku.

Ze svědečných řad dochovaných listin z konce 12. a z 1. poloviny 13. století se dá rekonstruovat hypotetický rodokmen rodu, který lze podle doložených predikátů (a na základě architektonických památek, jak uvidíme později) označit jako pány ze Švihova. Z úcty k historiografické tradici, započaté Františkem Palackým, přiřazovat raně středověké české šlechtě rodová jména dle nejčastěji se opakujících křestních jmen a zároveň podle nejstaršího doloženého předka rodu, nazveme rod pánů ze Švihova pracovní Držkrajovici. Zvolení tohoto jména má však i ryze praktické důvody. Vzhledem k tomu, že opakování určitých rodových jmen bylo prokázáno i u řady jiných raně středověkých rodů^{25]} a že jména a predikáty byly v té době ještě ryze české (němčina se do osobních jmen a predikátů vlivem rytířské kultury^{26]} prosadí až od 2. poloviny 13. století), považují ozna-

18] Souhrnně o Hroznatovi Tepelském a Hroznatovicích především: Josef ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského. (K otázce kontinuity české šlechty)*, Západočeský historický sborník 4, 1998, s. 5–39; Petr KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 68–74.

19] J. ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*, s. 13–18; Petr KUBÍN, *Ctihodná Vojslava (nejstarší životopis české šlechtičny)*, *Minulosti Západočeského kraje* 38, 2003, s. 35.

20] M. TEJČEK, *Svatobor z Přeštic*, s. 28nn.

21] Tomáš VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojšína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013.

22] Srov. např. Zdeněk HOJDA – Jiří PEŠEK, *Osídlení a feudální rozdrobenost v plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z r. 1379)*, *Historická geografie* 18, 1979, s. 103–157.

23] CDB (Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae) IV, č. 85, s. 174–175. Podrobnější výklad viz M. TEJČEK, *Svatobor z Přeštic*, s. 65–66.

24] M. TEJČEK, *Svatobor z Přeštic*, s. 16–87.

25] Opakování rodových jmen jako výraz pěstování rodové kultury rané české nobility chápe V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 163. Srov. J. ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*, s. 30.

26] Pronikání rytířské kultury za Václava I. jako významné posílení aristokratického rázu šlechty konstatuje

čení Držkrajovici, byť umělé,^{27]} za mnohem výstižnější a dobově příhodnější než spojení páni ze Švihova, které evokuje spíše již vrcholně středověkou stavovskou šlechtu. Navíc v případě Švihova by mohlo dojít k záměně za pozdější majitele Švihova, pány Švihovské z Rýzemberka.

Opakování křestních jmen, zpravidla ob generaci, bylo, zdá se, u rané české šlechty zvykem a je skutečně jedním ze signálů, že urození nositelé těchto jmen, vystupující ve svědečných řadách listin, mohou mít příbuzenskou vazbu. Další indicií je pak spojitost těchto šlechticů s určitým regionem,^{28]} o níž vypovídá buď predikát, nebo ta okolnost, že dotyčný vystupuje na listině nějak se daného regionu dotýkající (např. donace některému klášteru v kraji apod.). Mluvíme tu tedy o společné nomenklatuře a o prostorové blízkosti nositelů shodných jmen. Do úvahy je rovněž třeba vzít jejich zařazení do určité hierarchické vrstvy v rámci uvedené skupiny představitelů nobility, pokud je možné je odhadnout z pořadí, v jakém jsou jednotliví urozenci v řadě svědků na listině uvedeni (na prvním místě nejvýznamnější představitelé velmožské vrstvy, na konci pak urození bojovníci).

Použijeme-li tuto metodu na zkoumané Držkrajovice, dá se jako první více méně spolehlivý předek rodu nalézt jistý Držkraj (I.), který spolu se svými syny Budivojem a Blažejem (I.) vystupuje na listině knížete Jindřicha Břetislava z roku 1194, určené českým johanitům.^{29]} Z listiny vyplývá, že zmínění Držkrajovici byli 5. února 1194 fyzicky přítomni spolu s panovníkem a dalšími pány při obědě v biskupské síni, když došlo k právnímu aktu, o němž svědčí listina (johanité zaplatili kupní cenu za část obce Rovné sestře Děťficha z Rovné). Z pořadí uvedených svědků je zřejmá obvyklá hierarchická struktura: nejdříve členové vládnoucího rodu Přemyslovců Děpolt a Soběslav, pak vysocí představitelé kléru spjatí s panovnickým dvorem (vyšehradský probošt, dále kaplan a notář), poté velmožští nositelé dvorských úřadů (komorník Hrabiš^{30]} a o něco dále podstolí a podčeši) a mezi nimi a za nimi urození muži, občas označení predikátem. Zhruba uprostřed nich figurují i Držkraj a jeho synové (bez predikátu).

Držkraj a jeho (nejmenovaní) synové vystupují ještě na dvou johanitských listinách z r. 1194 a 1199.^{31]} Obě listiny se téměř shodují a v obou případech se jedná o falza z 2. poloviny 13. století. Přemysl Otakar I. na nich potvrzuje řádu jeho majetky, obzvláště donaci Hroznaty Kadeřavého. V listinách vystupují svědci, kteří ovšem zpochybňují dataci případného pravého právního aktu, zachyceného později nepravými listinami (pokud bychom alespoň obsahu listiny chtěli přisoudit pravost), tudíž se o ni nelze opřít. Rok 1194 je

V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 78; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 503–506.
27] Srov. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 361.

28] Trvalejší vazbu některých velmožských rodů k určitým územím dokládá např. T. VELÍMSKÝ, *K problematice pozemkové držby českých velmožů*, s. 184. Že svědečné řady listin vydaných mimo správní centra země zahrnují často nobilitu z přílehlého okolí místa, kterého se listina týká, konstatovala M. ŠPŮROVÁ, *Svědkové v listinách Václava I.*, s. 59.

29] CDB I, č. 349, s. 315. Blíže o listině viz Miroslav SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, disertační práce FF MU, Brno 2006, s. 35, 98, 158.

30] K němu viz literaturu v pozn. 59.

31] CDB II, č. 350, s. 361–362. Blíže o listinách a donacích johanitům, zvláště ve vztahu k Hroznatovicům viz M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách*, s. 36; Libor JAN, *Čeští a moravští šlechtici jako podporovatelé a členové rytířských duchovních řádů*, in: *In omnibus caritas*. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, svazek IV. K počtu devadesátých narozenin prof. ThDr. Jaroslava Kadlece, Praha 2002, s. 290–291; T. VELÍMSKÝ, *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří*, s. 81–123; J. ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Těpelského*, s. 18, 26–28.

vyločen úplně,^{32]} rok 1199 je možný, i když jeho věrohodnost narušuje přítomnost komorníka Černína, který se této funkce ujal až po roce 1201, kdy byl ještě komorníkem Hrabšic Slávek.^{33]} Listiny uvádějí, že k aktu potvrzení johanitských majetků došlo na kolokviu v Praze, kdy král ve shromáždění kléru a šlechty vyhlásil svá statuta. I tato informace je problematická, neboť je téměř doslova opsána z listiny knížete Konráda Oty vydané roku 1189 na kolokviu v Sadské. Svědečná řada však z listiny Konráda Oty opsána nebyla, je tedy možné vycházet alespoň z toho, že byla jako předloha této části falz použita některá pravá listina Přemysla Otakara I. (pro johanity?) z počátku 13. století. V čele svědků zde stojí pražský biskup Daniel, následován nejvýznamnějšími preláty. Po nich je uveden velmož s nejvyšším dvorským úřadem (komorník Černín) a dále nejvýznamnější velmožové v čele s Hrabšici Slávkem a Bohuslavem. Mezi nimi značně vpředu je zapsán i Držkraj se syny, teprve o několik míst za ním vystupuje např. velmož (*comes*^{34]}) Jiří z Milevska, zakladatel milevského kláštera.

S Držkrajem se už dále v listinách nesetkáváme a podobně je to i s jeho synem Blažejem. Jediný, s nímž bychom jej snad mohli ztotožnit, je trhový soudce (*iudex forensis*, nejspíše pražský) Blažej, vystupující na listině z roku 1211.^{35]}

Mnohem důležitějším je pro nás druhý Držkrajův syn Budivoj. Toho je nejprve nutné oddělit od dvou dalších osob téhož jména, které se v listinách té doby vyskytují. V letech 1193–1197 jsou to bratři Budivoj a Ben. Jelikož však v jednom případě vystupují na stejné listině z r. 1194 jako Držkraj se syny Blažejem a Budivojem,^{36]} je zřejmé, že se v případě obou Budivojů jedná o dvě různé osoby. Poměrně hojně se v 1. čtvrtině 13. století v listinách vyskytuje dvorský sudí Budivoj (1205–1213), syn dvorského sudího Čěče (1175–1177). Budivojovým synem byl patrně nejvyšší sudí Čěč z Budějovic (1255–1264).^{37]}

Držkrajův syn Budivoj je samostatně zapsán sice jen v jedné, zato však velmi důležité listině, vydané roku 1215.^{38]} Přemysl Otakar I. touto listinou potvrzuje chotěšovskému klášteru ves Úherce, kterou klášteru roku 1213 darovala Drslavova dcera Helka z rodu Drslaviců erbu tří šikmých pruhů. Řada svědků na písemném potvrzení donace začíná Přemyslovci Vladislavem Jindřichem, Děpoltem a Soběslavem, pokračuje pražským a olomouckým biskupem, po nichž následují čeští velmoži. Na posledním místě mezi nimi stojí *Budiwoy filius Drisicray*.

Tím, že je zde Budivoj výslovně určen jako Držkrajův syn, lze vyloučit oba výše zmíněné soudobé nositele téhož křestního jména a zároveň jej s větší mírou pravděpodobnosti ztotožnit s Budivojem, zmíněným roku 1194 a 1199. Dále je třeba si všimnout, že se jedná o listinu místně svázanou s regionem jižního Plzeňska, což by mohlo napovídat, že zde uvedený Budivoj má své šlechtické sídlo. Pouze na tento náznak by ovšem spoléhat nešlo, ostatní velmoži, figurující jako svědci na naší listině, jejichž řada začíná Hrabšicem

32] Přemysl Otakar má královskou hodnost, vystupuje zde pražský biskup Daniel II. (1197–1214).

33] CDB II, č. 21, s. 18. Ke komorníku Černínovi i s příslušnou literaturou srov. M. TEJČEK, *Svatobor z Přeštic*, s. 28–39. Ke komorníku Slávkovi viz literaturu v pozn. 59.

34] CDB I, č. 402, s. 419.

35] CDB II, č. 90, s. 88. O trhovém soudci s odkazem na naši listinu viz Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 210, 214–215, který Blažeje jistě právem považuje za královského úředníka a srovnává jej s jiným královským beneficiářem, zvaným mladší maršálek (s. 215), majícím pravomoc nad pražským trhem. Z listiny je patrné, že je Blažej uveden mezi velmoži, i když hierarchická struktura zdejší svědečné řady se nezdá být úplně důsledná, takže není vyloučeno, že Blažej nebyl velmožem.

36] CDB I, č. 349, s. 315.

37] CDB I, s. 468–470; II, s. 459; V/4, s. 123.

38] CDB II, č. 386, s. 435.

Slávkem a pokračuje kupř. Vítkem z Prčice, na Plzeňsku svá sídla neměli, navíc k aktu konfirmace Helčina daru došlo zřejmě v Praze.

Je proto nutné listinu z roku 1215 konfrontovat s další o třicet let mladší „drž-krajovickou“ listinou.^{39]} Její vydavatelkou byla v roce 1245 manželka krále Václava I. Kunhuta, která v ní potvrzovala prodej přeštického újezdu kladrubskému klášteřu. Listina je z hlediska regionální historie mimořádně cenná, neboť jako svědkové prodeje zde vystupují výhradně zástupci šlechty z blízkého i vzdáleného okolí Přeštic, přičemž jejich jména vždy nesou predikát. I zde je znát jistá hierarchie. Nejprve sestavovatel listiny vyjmenoval zástupce místních velmožských rodů: plzeňského komorníka Břetislava (III.), syna plzeňského kastelána Břetislava (II.) z Biřkova, Soběhrda (z Klatov), syna Černína (III.) ze Šlovic, a Drslavova syna Sezemu z Dolan, všechny tři z rodu Drslaviců erbu polotrojříčí. Dále Protivu ze Žinkov a jeho bratra Půtu, oba z rodu Drslaviců erbu polotrojříčí. Řadu velmožů uzavírá Budivojův syn Držkraj (II.) ze Švihova, a Držkrajův syn Blažej z Poleně. Po nich následuje řada šlechticů označených již pouze predikátem, aniž by se tu zmiňovala jména jejich otců. Lze o nich proto celkem oprávněně říci, že se jedná o představitele nižší nobility. Listina totiž, zdá se, kombinuje dva přístupy k označování příslušníků urozené vrstvy. Na jednu stranu důsledně uvádí predikáty. Na druhou stranu u všech velmožů, pouze s jedinou výjimkou Protivy ze Žinkov, vždy uvádí jejich otce, jak bylo zvykem ve starších listinách a dalších písemných pramenech, kde u zástupců vyšší nobility stačilo uvést pouze křestní jméno a jméno otce. Toto zjištění nás tedy vede k poznatku, že Budivojův syn Držkraj ze Švihova patřil podle tohoto pramene ještě mezi velmože, byť stál mezi nimi až na posledním místě.

Za pomoci této listiny již tedy můžeme Budivoje umístit mezi šlechtu plzeňské provincie, i když i zde pouze s relativní spolehlivostí. Je totiž otázkou, jak přesně číst ono *Dryscrag filius Budiwoy de Swichow*, zda-li jako „Držkraj, syn Budivoje ze Švihova“^{40]}, či „Budivojův syn Držkraj ze Švihova“^{41]}. V prvním případě by to byl již prokazatelně Budivoj, kdo sídlil na Švihově, v druhém by bylo nutno připustit, že se na Švihově spolehlivě usídlil až Držkraj (II.). Mimochodem, další jazykový problém nastává u Blažeje z Poleně, následujícího bezprostředně za Držkrajem. Znamená *Blasius filius eiusdem de Poley* („syn téhož Blažej z Poleně“): syn téhož Držkraje nebo téhož Budivoje, jinými slovy, je Blažej Držkrajův bratr^{42]} či Držkrajův syn?^{43]}

Z jazykového hlediska je jistě správnější číst osobní jméno Držkraj důsledně jako podmět, rozvitý dvěma přívlastky: Držkraj, syn Budivojův, a Držkraj ze Švihova, a k němu vztáhnout i ukazovací zájmeno „týž“ u Blažeje z Poleně. Výsledné čtení je tedy: „Budivojův syn Držkraj ze Švihova, jeho syn Blažej z Poleně“.

Přestože máme tedy predikát spolehlivě doložen až u Držkraje (II.), můžeme se s vysokou mírou pravděpodobnosti domnívat, že na Švihově sídlil už Držkrajův otec Budivoj. Podpořit toto tvrzení nám může pomoci i uměnovědná argumentace.

39] CDB IV/1, č. 85, s. 174–175.

40] Tohoto čtení se drží Karel Jaromír Erben v RBM (Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae) I, s. 643, heslo *Držikraj, filius Budiwoy de Swichow*, stejně jako Jindřich Šebánek a Sáša Dušková v CDB IV/2, Praha 1965, s. 44 u hesla *Budiwoy de Swichow*, s. 38 u hesla *Blasius de Poley* a s. 57 u hesla *Dryscrag filius Budiwoy de Swichow*.

41] Srov. Erben v RBM I, s. 635 u hesla *Budivoj (pater Dryscragii de Swichow)*.

42] Tak se domnívají Jindřich Šebánek a Sáša Dušková v CDB IV/2, Praha 1965, s. 44, heslo *Budiwoy*. U hesla *Blasius* jsou již opatrnější a tvrzení, že jeho otcem byl Budivoj ze Švihova a bratrem Držkraj, píší s otazníkem (tamtéž, s. 38), stejně jako u hesla *Dryscrag* (s. 57).

43] Srov. Karel Jaromír Erben v RBM I, s. 630 u rejstříkového hesla *Blasius*, s. 635 u hesla *Budivoj* a s. 643 u hesla *Držikraj*.

Držkraj (II.) ze Švihova se objevuje v listinách ještě roku 1253. 27. prosince téhož roku potvrzuje král Přemysl Otakar II. klášteru v Chotěšově držbu dvou vesnic na jižním Plzeňsku. Svědky listiny zahajuje králův oblíbenec Bavor ze Strakonice, po něm následují významní velmoži a nositelé dvorských úřadů, mezi nimi i nám už známý Břetislav (III.) z rodu Drslaviců erbu polotrojčící. Po nich se ve svědečné řadě nacházejí šlechtici z Plzeňska, přičemž na předním místě v této skupině vystupuje i Držkraj ze Švihova. Teprve za ním jsou uvedeni i další členové rodu Drslaviců erbu polotrojčící: Sezema z Dolan a Soběhrd z Klatov.^{44]}

Přesuňme nyní svou pozornost k předpokládanému sídlu Držkrajoviců, ke Švihovu. Dnešní město Švihov se nachází na levém břehu Úhlavy, zhruba na půl cesty mezi Klatovy a Přešticemi. Zabírá poměrně rovný terén říčního údolí mezi řekou a úpatím vrchů Běleč a Tuhoš'. Zde se nachází jak samo město, tak i vodní hrad ze 14. století. Původní, raně středověký Švihov se však patrně nacházel jinde. Toto tvrzení lze podepřít existencí románského kostelíka sv. Jiljí, který se nachází na opačném břehu Úhlavy.

Byl postaven východně od dnešního města, na výrazné ostrožně nad řekou, vyběhající ze svahů vrchu Lysina a bezejmenného vrchu jižně od něho (kóta 462 m n. m.). Jde o orientovanou stavbu (s mírným odklonem k severu), dnes dvoulodní, bez věže (resp. jen s jeho spodní částí, nepřevyšující krov kostela) a s obdélným gotickým závěrem. Ve východní zdi jižní boční lodi (přístavku) je zazděno (pozdně) románské okno, v jižní a západní zdi této lodi se nachází dvě jednoduchá hrotitá okna. Románský portálek nesla i západní zeď původní věže v 1. patře. V presbytáři a v severní zdi hlavní lodi byla prolomena gotická hrotitá okna s kružbami, do lodi se ze severu vchází jednoduchým gotickým portálem. Hlavní loď je plochostropá, presbytář sklenut křížovou klenbou. Přízemí a tribuna ubourané věže a jižní boční loď je sklenuta valenou klenbou. Presbytář je od lodi oddělen lomeným triumfálním obloukem. Na severu a jihu byly v 16.–17. století k lodi přistavěny předsíně.

Původně se jednalo o románský kostelík s téměř čtvercovou lodí a s hranolovou tribunou věží v západním průčelí. Věž s lodí měří na délku 11,6 m.^{45]} V lodi byla věžní tribuna v patře, přístupná zevnitř schodištěm v síle severní zdi věže a zvenčí portálem v patře původní věže, doplněná o dřevěnou pavlačovou tribunu, vystupující do lodi.^{46]} Datace této stavby kolísá mezi koncem 12. či počátkem 13. století^{47]} a dobou kolem roku 1220^{48]}. Někdy v 1. či na počátku 2. čtvrtiny 13. století,^{49]} dle jiných až ve 2. polovině 13. století^{50]} byl k jižní části kostela přistavěn 5,7 m široký přístavek, o jehož funkci vedou

44] CDB V/1, č. 10, s. 47.

45] Ferdinand VANĚK – Karel HOSTAŠ, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém VII. Politický okres klatovský* (dále *Soupis památek VII.*), Praha 1899, s. 168–169; V. MENCL, *Panské tribuny*, s. 42; Anežka MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 333–334; Václav MENCL – Klára BENEŠOVSKÁ – Helena SOUKUPOVÁ, *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Plzeň 1978, s. 50–51; Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 3* (dále UPČ 3), Praha 1980, s. 518–519; R. GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách*, s. 100–101.

46] V. MENCL, *Panské tribuny*, s. 42.

47] *Soupis památek VII.*, s. 168; V. MENCL – K. BENEŠOVSKÁ – H. SOUKUPOVÁ, *Předrománská a románská architektura*, s. 50; UPČ 3, s. 518.

48] V. MENCL, *Panské tribuny*, s. 42–43; A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 334.

49] A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 334; V. MENCL – K. BENEŠOVSKÁ – H. SOUKUPOVÁ, *Předrománská a románská architektura*, s. 50.

50] UPČ 3, s. 518.

odborníci spory. Podle Hostaše–Vaňka se jednalo o „románskou svatyňku“^{51]} tedy zřejmě o boční loď, jak tvrdí příslušný svazek Uměleckých památek Čech.^{52]} Václav Mencl, Anežka Merhautová a Antonín Hejna interpretovali přístavek jako „palác“ či panské obydlí, příslušející k přílehlému šlechtickému sídlu.^{53]} Klára Benešovská se domnívá, že šlo o obydlí kněze, a uvádí k tomu analogie z jiných kostelů v západních Čechách i jinde.^{54]} Profánní funkci přístavku nově odmítl Robert Gája a určil ji jako sakristii se sanktuariem a zároveň jako soukromou (pohřební) kapli či oratoř zakladatelů kostela.^{55]}

Kostel byl ve 14. století označován jako farní.^{56]} Jeho vrcholně gotická přestavba (dle oken s kružbami) se datuje buď do 30.–40. let 14. století^{57]} či do doby kolem roku 1360.^{58]}

Shrneme-li výše uvedené písemné a architektonické prameny, můžeme o rodu Držkrajoviců říct asi toto. Ze svědečných řad dochovaných listin vycházejí celkem jednoznačně jako velmožský rod. O tom svědčí jednak jejich přítomnost na panovnickém (biskupském) dvoře Jindřicha Břetislava roku 1194 i relativně důstojné místo mezi velmoži (nejvýrazněji na falzech, hlásících se k roku 1194 a 1199), které jim přisuzují písaři zkoumaných listin. Na druhou stranu je ovšem patrné, že Držkrajovici nedosahovali ani úrovně nejvýznamnějších aristokratických rodů typu Hrabšiců^{59]} či Hroznatoviců, obsazujících pravidelně nejvyšší dvorské úřady, ani úrovně lokálních dominantních rodů typu Drslaviců (obou erbů) na Plzeňsku. Ve dvorské ani v hradské správě se Držkrajovici zjevně neprosadili. Příčinu tohoto jevu nemáme možnost pro malý počet pramenů plně vysvětlit, prostým srovnáním např. s již zmíněnými Drslavivi erbů polotrojříčí lze však konstatovat minimálně prostý fakt, že Drslavicům se v mocenských bojích mezi Přemyslovci vyplatila sázka na mladého Přemysla Otakara. To, že mu Drslavic Černín zůstal věrný i v době jeho proher a exilu, mu vyneslo nejvyšší dvorskou hodnost, jakou tehdejší urozený velmož mohl dosáhnout, totiž úřad královského komorníka. A tato skutečnost definitivně pozvedla i Černínův rod. Je těžké odhadnout, zdali Držkrajovici naopak vsadili na Přemyslova protivníka Jindřicha Břetislava, jak by se dalo usuzovat z jejich přítomnosti na Jindřichově dvoře v únoru 1194, a po Přemyslově definitivním nástupu k moci roku 1197 díky tomu ztratili šanci na rychlý kariéerní postup. Snad proto vystupuje Držkrajův syn Budivoj na Přemyslově listině z roku 1215 až na posledním místě mezi velmoži. Ať tak či onak, evidentně se jim podobné příležitosti vyvíhnout se mezi vyšší vrstvou velmožů nedostalo.^{60]}

51] *Soupis památek VII.*, s. 168.

52] UPČ 3, s. 518.

53] V. MENCL, *Panské tribuny*, s. 42; A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 334; Antonín HEJNA, *Venkovská opevněná sídla 10.–13. století v Čechách*, *Archeologické rozhledy* 28, 1976, s. 286; Antonín HEJNA, *Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10.–13. století*, *Archaeologia historica* 3, 1978, s. 76.

54] V. MENCL – K. BENEŠOVSKÁ – H. SOUKUPOVÁ, *Předrománská a románská architektura*, s. 50–51.

55] R. GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách*, s. 101.

56] LE (*Libri ertionis*) VI, č. 66, s. 121.

57] V. MENCL – K. BENEŠOVSKÁ – H. SOUKUPOVÁ, *Předrománská a románská architektura*, s. 50.

58] Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 482.

59] K Hrabšicům a jejich přednímu postavení mezi ranou českou aristokracií, včetně jejich majetkového zastoupení v západních Čechách srov. J. ŽEMLIČKA, *K počátkům a rozrodu Hrabšiců*; T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici Všebor a Kojata*; T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici*.

60] Obecně vztah k panovníkovi jako základ kariéry zdůrazňují V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, s. 65–95; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 141–143; J. ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*, s. 25 a M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 24–27. Příkladem velmože, jehož kariéerní vzestup

Na druhou stranu, v Plzeňském kraji Držkrajovici představovali jeden z předních rodů. Sice museli v listinách dát zpravidla přednost významnějším aristokratickým rodinám, mezi místními velmoži ovšem stáli spíše v popředí, jak napovídají listiny z let 1245 a 1253.

O jejich prestižním postavení v rámci jižního Plzeňska ledacos naznačuje i románský tribunový kostel sv. Jiljí, který si Držkrajovici nechali vybudovat ve Švihově snad už někdy koncem 12. století (nejpozději kolem roku 1220). Samozřejmě, nikdy nebudeme mít plnou jistotu, že právě oni jsou stavebníky švihovského, dnes hřbitovního kostelíka. Predikát ze Švihova nese spolehlivě až Držkraj (II.) ke konci 1. poloviny 13. století. Že zde sídlil už jeho otec Budivoj (doložen 1194–1245), je nanejvýš pravděpodobné nejen proto, že se jména obou Držkrajoviců na Kunhutině listině z roku 1245 dají číst jako „Držkraj, syn Budivoje ze Švihova“, ale i proto, že vystupuje na listině z roku 1215, která se týká jižního Plzeňska. Tyto indicie považujeme za mnohem průkaznější než představu, že Držkraj (II.) např. koupil či jinak získal Švihov s již vystavěným kostelem, k němuž bychom mohli hledat stavebníky už jen za pomoci o prameny neopřenesých spekulací. Velmožská prestiž Držkrajoviců, doložených na Švihově v roce 1245, a reprezentativní charakter románské stavby kostela sv. Jiljí těmto skutečnostem podle mého názoru vzájemně odpovídají a celkem přirozeně se doplňují.

Románský kostelík sv. Jiljí byl typickou sakrální stavbou, jaké se stavěly mj. z důvodu reprezentace svého stavebníka,^{61]} který si v nich zpravidla budoval tribunu coby prostor, kde se mohl oddělen od ostatního lidu účastnit bohoslužeb. Finanční a organizační náročnost takové stavby^{62]} rovněž prozrazují ekonomickou zdatnost Držkrajoviců.

Románské tribunové kostely bývaly zřejmě často budovány v sousedství sídel urozených stavebníků, tzv. šlechtických dvorců (kurií), stavěných v té době ještě převážně ze dřeva.^{63]} Tento model předpokládáme i ve Švihově. Přístup na tribunu v kostele sv. Jiljí byl zabezpečen portálem v patře bývalé západní věže, ke kterému vedla nedochovaná dřevěná konstrukce.^{64]} Z tribuny do kostela byl přístup dochovaným schodištěm v síle severní zdi věže. Tyto skutečnosti by tedy mohly napovídat, že dvorec Držkrajoviců stál spolu s kamenným kostelíkem na zmíněné ostrožně nad levým břehem Úhlavy v prostoru

souvisel s jeho důvěrným vztahem k panovníkovi, může být např. velmož Štěpán, důvěrník knížete Soběslava I., srov. T. VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj*, s. 56.

61] Nesmíme samozřejmě zapomínat ani na sakrální a liturgický význam kostela sv. Jiljí. Ať už nějakým právním aktem či živelně, stavbou kostela zajistili Držkrajovici Švihovu a jeho okolí první farní kostel. Jeho věž i tribuna měly i funkci refugiální a mohly prakticky zesílovat obranu předpokládaného areálu, složeného z držkrajovického dvorce a kamenného kostela (viz T. DURDÍK, *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*, s. 35). Srov. pozn. 11.

62] Srov. J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 59.

63] Obecně ke šlechtickým sídlům před nástupem kamenných hradů (dvorce, kurie) a k jejich případné spojitosti s románskými tribunovými kostely Antonín HEJNA, *Venkovská opevněná sídla 10.–13. století v Čechách*, *Archeologické rozhledy* 28, 1976, s. 279–288; Antonín HEJNA, *Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách*, *Archaeologia historica* 2, 1977, s. 69–78; Antonín HEJNA, *Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10.–13. století*, *Archaeologia historica* 3, 1978, s. 75–80; Antonín HEJNA, *Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách*, *Památky archeologické* 74, 1983, sv. 2, s. 366–436; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 201, 286–289; T. DURDÍK, *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*, s. 35–36; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 127 (heslo Dvorec); J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 367–369; R. GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách*, s. 74, 77nn; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 40–85, 91–115.

64] O tomto způsobu přístupu na tribunu viz R. GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách*, s. 104nn.

dnešního hřbitova.⁶⁵ Zdali byly obě stavby obklopeny ještě jinou zástavbou v podobě předlokační vsi Švihov, lze již pouze spekulovat, na pevnější půdu by tyto domněnky mohl postavit až případný budoucí archeologický výzkum.

Tušení ekonomického potenciálu Držkrajoviců kontrastuje s minimálními informacemi o rozsahu jejich pozemkové držby. Z listin (respektive z predikátů) víme pouze, že jim patřil Švihov a Poleň. Srovnáme-li však Držkrajovice s jejich sousedem Svatoborem z Preštic, jehož přeštický újezd zahrnoval 14 vsí a jedno popluží v další vesnici, lze se domnívat, že i Držkrajovici disponovali větším množstvím půdy a lidí, než o jakém se nám dochovaly zprávy. Lokalizaci alespoň hypotetických dalších vsí či popluží, patřících Držkrajovicům, ztěžuje fakt, že v poměrně těsném sousedství Švihova, jak vyplývá z mnohokrát zmíněné Kunhutiny listiny z roku 1245, bylo v okruhu asi 5 km natěsnáno množství vsí, patřících jiným příslušníkům zdejší raně středověké nobility. Proti proudu Úhlavy se nacházejí Dolany, náležející Drslavicům erbu polotrojříčí. Z Dolan asi 6,5 km proti proudu Poleňky se nachází držkrajovická Poleň. Směrem na jihovýchod leží Točnick, který snad už v této době mohl náležet pod Klatovy Drslaviců erbu polotrojříčí. V téže vzdálenosti na východ od Švihova sídlil v té době Předlov z Třebýciny. Severozápadními a severními sousedy Držkrajoviců byli opět Drslavic Břetislav (III.) z Biřkova a drobní šlechtici Ludvík z Nezdic a Amcha z Lužan, o něco dále na sever pak velmož Svatobor z Preštic, který však byl již v té době mrtev. Pokud bychom tedy uvažovali o dalším majetku Držkrajoviců v okolí Švihova, mohli bychom teoreticky vymezit jako oblast, v níž Držkrajovici mohli mít nějaké vlastnické zastoupení, údolím řeky Úhlavy mezi Lužany a Dolany, popřípadě údolím jejich přítoků: Vlčího potoka, Třebýcinky a Točnického potoka na pravém břehu řeky, popřípadě údolí Biřkovského potoka a Poleňky na západ od Švihovské vrchoviny.

Těsné sousedství s Drslavici a dalšími představiteli zdejší nobility nás přivádí k tématu příbuzenských a jiných vztahů, které s nimi Držkrajovici mohli mít.⁶⁶ Jak uvidíme v následujících odstavcích, není vyloučena příbuzenská či jiná spojitost s Drslavici erbu polotrojříčí, o níž může ledacos napovědět i opětná analogie se Svatoborem z Preštic, jenž byl buď po matce napůl Drslavic, nebo se s tímto rodem sešvagřil.

U otazníků zůstáváme i v úvahách o dalším vývoji a konci zdejšího raně středověkého osídlení. Listina z roku 1253 je poslední, v níž vystupuje Držkraj (II.) ze Švihova, a zároveň poslední, která zmiňuje některého člena rodu. Po tomto datu už o Držkrajovicích neslyšíme a na dlouhou dobu prameny umlkají i k jejich vsím Poleni a Švihovu. Někdy v 60. letech 13. století si Jaroš ze Slivna postavil v sousedství Poleně hrad Pušperk,⁶⁷ pod nějž, soudě podle pozdějšího stavu, Poleň připadla. Před tímto datem museli tedy Držkrajovici o Poleň nejspíše přijít. Ještě delší časový hiát zaznamenáváme v případě Švihova. Je uváděn až v letech 1342 a 1343 jako majetek Viléma (II.) z rodu později

65) Důkazy o tom ovšem nemáme, neboť raně středověké archeologické nálezy ze Švihova dosud chybí (za laskavou konzultaci děkuji archeoložce Vlastivědného muzea Dr. Hostaše Haně Přerostové). Musíme tedy počítat i s možností, že sídlo Držkrajoviců leželo ve větší vzdálenosti od kostela sv. Jiljí.

66) O úloze příbuzenských vztahů velmožských rodů, sousedících v rámci jednoho regionu, a příbuzenské vztahy velmožů a jejich klientely srov. J. ŽEMLIČKA, *K počátkům a rozrodu Hrabšiců*, s. 27; J. ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského*, s. 18, 31–33, 36; T. VELÍMSKÝ, *Hrabšici*, s. 53. Kognátské příbuzenské vztahy jako základ pojmu „družina“ ve významu družnost použil k vyjádření sounáležitosti vrstvy velmožů V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 164.

67) CDB V/1, č. 470, s. 694; V/2, č. 652, s. 280–281. Srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl IX. Domažlicko a Klatovsko*, Praha 1892, s. 42; Miloslav BĚLOHLÁVEK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Západní Čechy*, Praha 1985, s. 284–285; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, s. 463–464; Jiří ÚLOVEC, *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*, Praha 2004, s. 204–206. K Jarošovi ze Slivna srov. J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 99.

nazvaného Švihovští z Rýzemberka.^{68]} V té době se však již jednalo o Švihov na místě, kde leží dnes: již stála tvrz či hrad Švihov, farní kostel sv. Václava, v listinách z let 1342 a 1343 je zmíněn špitál s dodnes stojícím kostelíkem sv. Jana Evangelisty.

Přechod Poleně do držby Jaroše ze Slivna v relativně krátkém časovém odstupu od poslední zmínky o Držkrajovicích napovídá, že Blažej z Poleně nejspíše předčasně zemřel a nezanechal potomky. A soudě podle úplného mlčení pramenů, podobný osud zřejmě potkal i jeho otce Držkraje (II.). Švihov poté někdy ve 2. polovině 13. či v 1. třetině 14. století přešel do rukou Švihovských z Rýzemberka, kteří jsou jednou z mnoha větví původního raně středověkého rodu Drslaviců erbu polotrojříčí. Spolu s Držkrajem (II.) ze Švihova vystupoval na již několikrát uvedené listině z roku 1253 jako svědek nejen Drslavic Břetislav (III.), ale i jeho syn Děpolt. Jeden z mnoha synů tohoto Děpolta, Vilém (I.), získal či vybudoval hrad Skála, necelých 9 km od Švihova (na Skále poprvé zmíněn v roce 1318^{69]}) a stal se přímým předkem Švihovských z Rýzemberka. Jeho syn Vilém (II.) byl pak, jak už víme, jako první zmíněn v držbě Švihova.

Pokud rod Držkrajoviců vymřel Držkrajem (II.) a jeho synem Blažejem z Poleně, je pravděpodobné, že jejich majetek přešel odúmrtí na krále a od něho na nové majitele. V souvislosti se Švihovem lze rovněž vyslovit hypotézu o možném příbuzenském svazku mezi Držkrajovici a Drslavici erbu polotrojříčí, kteří by se tímto způsobem (dědictvím, koupí) mohli dostat k sousednímu majetku Držkrajoviců. Každopádně Drslavici (či první Švihovští z Rýzemberka) založili naproti starému Švihovu na druhém břehu řeky vodní hrad, novou ves (městečko), farní kostel sv. Václava a špitál s kostelíkem sv. Jana Evangelisty. Z původního sídla Držkrajoviců pak zůstal pouze starý kostel sv. Jiljí, jenž si udržel status farního kostela, byť byla jeho správa svěřena faráři u kostela sv. Václava.

Držkrajovici (páni ze Švihova) mohou posloužit jako příklad nobility, která stála na společenském žebříčku raně středověkých Čech někde uprostřed mezi nejvyšší vrstvou velmožů, která obsazovala vrcholné příčky dvorské a krajské správy, a nižší nobilitou (urozenými bojovníky). Patřili sice mezi velmože, přednost ve vrcholných úřadech u panovníckého dvora i v plzeňské hradské správě ovšem museli dát urozenějším představitelům velmožské vrstvy. V ledačems se jim však zároveň dokázali vyrovnat. Držkrajovici jsou s největší pravděpodobností stavebníky švihovského kostela sv. Jiljí, který vybudovali nejspíše v sousedství svého šlechtického dvorce v původní podobě jednolodní kamenné svatyně s relativně mohutnou hranolovou věží a tribunou. Kostel měl jistě funkci reprezentační, dále jako jediná kamenná stavba s věží^{70]} posiloval obranu areálu a v neposlední řadě znamenal počátek zdejší farní správy. A nezůstalo jen u toho. Někdy v průběhu 1. poloviny 13. století (nebo po roce 1250) nechali ke kostelu přistavět jižní přístavek, jehož přesný účel sice neznáme (nejnověji sakristie kombinovaná se soukromou či pohřební oratoří Držkrajoviců^{71]}), který však přinejmenším prozrazuje neutuchající stavební aktivitu šlechtických patronů kostela. Srovnáme-li opět Držkrajovice s Drslavici erbu polotrojříčí, jež pány ze Švihova převyšovali společenským postavením v rámci plzeňské provincie i na celozemské úrovni, zjistíme, že o drslavické stavební aktivitě nevíme vlastně téměř nic a nejde jim naprosto spolehlivě připsat žádný raně středověký kostel na Plzeňsku, rozhodně pak žádný románský tribunový kostel. Je sice velmi pravděpodobné, že stáli za

68] RBM IV, č. 1086, s. 342; č. 1216, s. 486–487.

69] RBM III, č. 445, s. 183.

70] A. HEJNA, *Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách*, s. 429.

71] R. GÁJA, *Románské emporové kostely v Čechách*, s. 101, 112.

výstavbou rotundy sv. Jiří v předlokační vsi Klatovech a že Soběhrd z Klatov, poslední drslavický majitel vsi, nechal vedle rotundy někdy po roce 1250 vybudovat raně gotický kostel sv. Jakuba – to je ovšem vše, co dokážeme tvrdit alespoň s nějakou mírou pravděpodobnosti. Podobně jsme na tom i s Drslavici erbu tří šikmých pruhů (páni ze Žinkov, z Potštejna a z Litic). Oč sebevědomější se oproti nim v záležitosti reprezentativních staveb jeví držkrajovičtí majitelé Švihova, kteří u svého sídla dokázali vybudovat stavbu, která je přežila a která jejich někdejší slávu připomíná dodnes.

Držkrajovici (lords of Švihov) and early medieval nobility in the region Poúhlaví

Summary

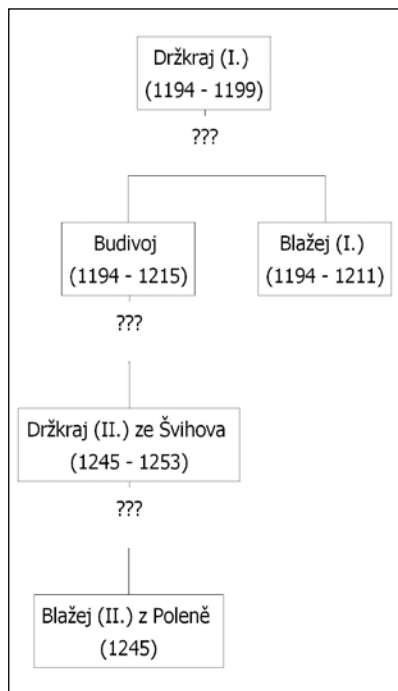
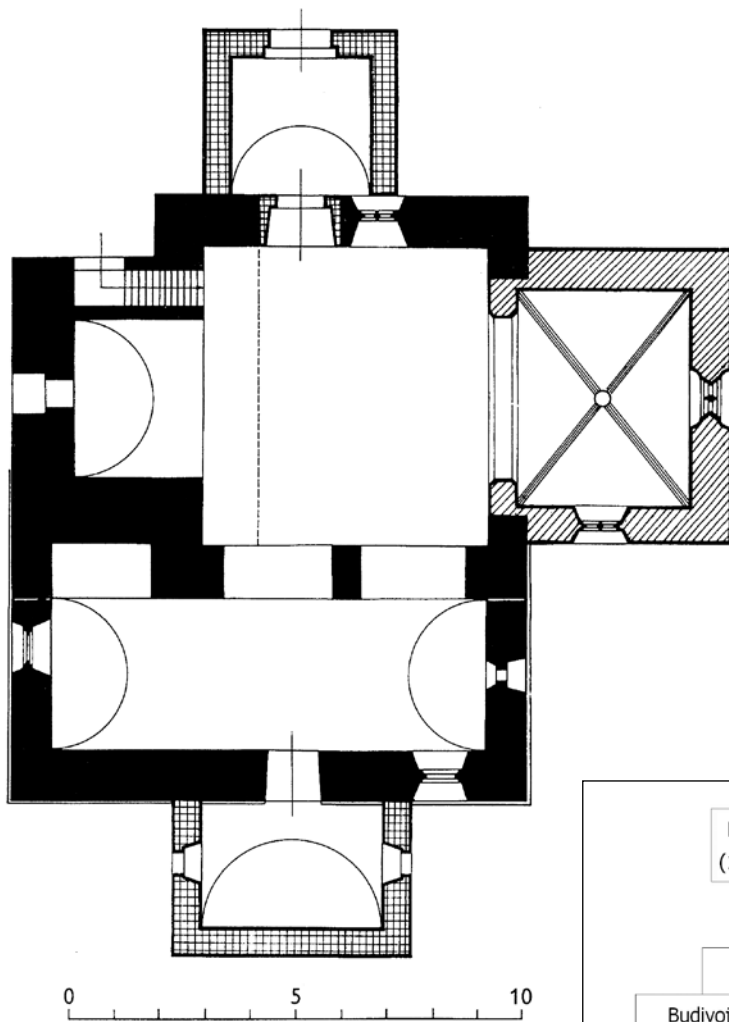
At first, the author summarizes the knowledge about social distinction of early medieval nobility in Bohemia (upper nobility–noblemen and lower nobility) and introduces the main features of noble Czechs at the end of the 12th century (references of honour in written sources, court and provincial functions, landed property, the need of representation, predicates). He claims that there existed people of noble birth among noblemen and lower class. These findings are then applied on early medieval nobility in Poúhlaví. The author lists local noble dynasties, mentions typical feature of this region, which is the presence of a big number of minor nobility representatives (feudal distinction), and states two example dynasties of “middle nobility”. Among which we can find Držkrajovici of Švihov. Based on the written sources, he describes basic genealogical connections of Držkrajovici. He claims that they were present at Švihov possession and building of roman tribune St. Jilji’s church. He tries to capture their possession and family relations in the Poúhlaví region and define their social status.

Pohled na kostel sv. Jilji od severu, foto Radovan Váchal, 2013. <http://foto.mapy.cz/353315-Svihov-Kostel-sv-Jilji>

Ostrožna s kostelem sv. Jilji (St. Egidii) na mapě I. vojenského mapování, 1764–1768

Pokus o rekonstrukci rodinných vztahů mezi známými Držkrajovci